

انهدام پهپاد امریکایی توسط نیروهای نظامی ایران از منظر حقوق بین الملل

سیامک کرمزاده^۱ - عبدالله عابدینی^۲

دریافت: ۱۳۹۸/۷/۱۷ - پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۶

چکیده

در تاریخ ۳۰ خرداد ۱۳۹۸ نیروهای نظامی ایران یک پهپاد متعلق به دولت امریکا را که در حال جاسوسی بود پس از عدم توجه به هشدارهای رادیویی بر فراز قلمرو سرزمینی ایران سرنگون کردند. مطابق کنوانسیون شیکاگو ۱۹۴۴ پرواز هواپیمای نظامی و یا غیرنظامی از نوع بی سرنشین بر فراز قلمرو سرزمینی دولت خارجی نیازمند کسب اجازه قبلی است. قانون مناطق دریایی ایران مصوب ۱۳۷۲ نیز پرواز و فرود هواپیما، جمع آوری اطلاعات به زیان امنیت ملی را عبور بی ضرر ندانسته است. از سوی دیگر، بر اساس ماده ۳۹ کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲، دولت های خارجی در هنگام پرواز بر فراز تنگه باید از هرگونه تهدید یا توسل به زور علیه حاکمیت و تمامیت سرزمینی یا استقلال سیاسی دولت ساحلی تنگه یا به هر شکل دیگری که نقض اصول حقوق بین الملل مندرج در منشور باشد پرهیز کنند. ورود پهپاد امریکایی به محدوده سرزمینی ایران با هدف انجام عملیات شناسایی و انتقال اطلاعات حساس به مرکز فرماندهی مغایر با منافع ملی ایران بوده است. سرنگونی پهپاد در راستای حق ذاتی دفاع مشروع بر اساس ماده ۵۱ منشور محسوب گردیده و در نتیجه دولت ایران می تواند با استناد به حق دفاع مشروع اقدام به توسل به زور نماید.

واژگان کلیدی: استفاده از زور، دفاع مشروع، پهپاد امریکایی، قلمرو سرزمینی، کنوانسیون شیکاگو

۱. استادیار حقوق بین الملل دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول) skkaramzadeh@gmail.com

۲. استادیار حقوق بین الملل پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران a.abedini@samt.ac.ir

مقدمه

در تاریخ ۲۰ ژوئن ۲۰۱۹ مصادف با ۳۰ خرداد ۱۳۹۸ مقامات نظامی کشورمان اعلام کردند که یک پهپاد امریکایی به نام «گلوبال هاوک» را حوالی شهرستان جاسک هدف قرار داده‌اند.^۱

ایران ضمن ارسال نامه‌ای به دبیرکل ملل متحد که به صورت سند شورای امنیت نیز منتشر شد^۲ شرح این اتفاق را چنین بیان می‌کند: ساعت ۱۴ دقیقه بامداد ۳۰ خرداد ۱۳۹۸ پهپاد مزبور از پایگاهی در جنوب خلیج فارس به پرواز در می‌آید. پس از عبور از فراز تنگه هرمز به سمت بند چابهار حرکت می‌کند. این حرکت کاملاً مخفیانه و همراه با خاموش کردن تجهیزات شناسایی بوده است. در واقع، پرنده مزبور در حال انجام عملیات شناسایی بوده است. در حین بازگشت به بخش غربی خلیج فارس و در حوالی تنگه هرمز، به‌رغم هشدارهای رادیویی متعدد، این پرنده وارد فضای ایران شد^۳ و در راستای اعمال ماده ۵۱ منشور، سامانه دفاع هوایی ایران نیز در ساعت ۴:۰۵ آن را در نزدیکی منطقه کوه مبارک در مرکز شهرستان جاسک هدف قرار داد.^۴

ایران این اقدام را نقض فاحش حقوق بین‌الملل و منشور ملل متحد به ویژه بند ۴ ماده ۲ آن قلمداد می‌کند و آن را عملی متخلفانه می‌داند که مستلزم مسئولیت دولت ایالات متحده امریکا است. طبق نامه ایران، این نخستین باری نیست که ایالات متحده اقدامات تحریک‌آمیزی را علیه تمامیت سرزمینی ایران انجام داده است. در همه موارد مشابه قبلی نیز ایران رسماً اعتراض خود را از طریق سفارت سوئیس در ایران به ایالات متحده اعلام کرده است.^۵ در پایان این نامه، ایران اعلام می‌کند که در پی جنگ نیست اما حق ذاتی دفاع مشروع را بر اساس ماده ۵۱ منشور برای خود محفوظ می‌داند تا با اتخاذ همه اقدامات ضروری و لازم در

۱. «بیانیه مهم سپاه درباره ادعای ترامپ در سرنگون کردن پهپاد ایرانی/اسناد و تصاویر دروغ آمریکایی‌ها را منتشر می‌کنیم»، ۲۸ تیر ۱۳۹۸، قابل دسترس در: www.khabaronline.ir/news/1281248.
(آخرین بازدید تمام تارنماهای مورد استناد ۱۰ دی ماه ۱۳۹۹ معادل ۳۰ دسامبر ۲۰۲۰ می‌باشد).

2. Letter dated 20 June 2019 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, S/2019/512, 2019, at: <https://undocs.org/en/S/2019/512>.

3. air.ir/ZsqqRcq

4. Letter dated 20 June 2019 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran, *ibid*.

5. Air.ir/ZsqvTcq.

برابر اقدامات خصمانه‌ای که حریم سرزمینی ایران را نقض می‌کند، مقابله نماید.^۱ ایالات متحده نیز در واکنش به این اقدام، ابتدا سرنگونی پهپاد را تکذیب اما اندکی بعد آن را تأیید کرد و اکنون مدعی است که این پهپاد در آب‌های بین‌المللی در حال پرواز بوده است.^۲ دونالد ترامپ، رئیس‌جمهور ایالات متحده، نیز پس از اعلام خبر سرنگونی پهپاد اعلام کرد که قرار بوده حمله‌ای محدود و مشخص علیه برخی تأسیسات ایران انجام شود که پس از مطلع شدن وی از جان باختن احتمالی ۱۵۰ نفر از این اقدام صرف‌نظر کرد. ایران نیز در پاسخ به این توثیق ترامپ اعلام کرد که همزمان در کنار پهپاد گلوبال هاوک، هواپیمای نظامی دیگری از ایالات متحده پرواز می‌کرد که به دلیل حضور ۳۵ نفر نظامی در آن از انهدام آن منصرف شده است.^۳ ترامپ نیز این نکته را دلیل بر هوشیاری طرف ایرانی قلمداد کرد. اما در همان روز دستور انجام حملاتی سایبری را به برخی تارنماهای اطلاعاتی سپاه پاسداران و گروه‌های سایبری متعلق به آن و همچنین سامانه موشکی ایران صادر کرد. فرماندهی سایبری ایالات متحده اعلام کرد که این نهاد روز پنج‌شنبه حملات سایبری را علیه نهادهای اطلاعاتی مرتبط با سپاه پاسداران انجام داده است.^۴ نهاد مزبور معتقد است که نهادهای اطلاعاتی سپاه مسئول حملات اخیر به نفتکش‌ها در نزدیکی تنگه هرمز می‌باشند. به گزارش نیویورک تایمز این دسته حملات در پاسخ به انهدام پهپاد امریکایی در هفته گذشته انجام شده است. ضمن این که این نهاد حملات سایبری دیگری را نیز علیه سامانه‌های کنترل موشکی کشورمان داشته است.^۵

همچنین، دفتر نمایندگی دولت ایالات متحده در ملل متحد در تاریخ ۲۷ ژوئن ۲۰۱۹ نامه‌ای در شورای امنیت ملل متحد ثبت کرد که نقشه‌ها و تصاویری را در ارتباط با نقش ایران در مین‌گذاری نفتکش‌ها در ۱۲ می در بندر فجیره و ۱۳ ژوئن در دریای عمان و همچنین

1. Letter dated 20 June 2019 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran, Ibid.

۲. ادعای آمریکا در مورد پیداشدن بقایای پهپاد سرنگون شده، ۳۰ خرداد ۱۳۹۸، قابل دسترس در:

www.irna.ir/news/83362749

۳. ایران نخواست تا هواپیمای پی-۸ را که کنار پهپاد پرواز می‌کرد، مورد اصابت قرار دهد، ۲۱ ژوئن ۲۰۱۹، قابل دسترسی در: <https://sptnkne.ws/mHen>.

4. Pentagon secretly struck back against Iranian cyberspies targeting U.S. ships, 22 June 2019, at:

https://news.yahoo.com/pentagon-secretly-struck-back-against-iranian-cyber-spies-targeting-us-ships-234520824.html?soc_src=hl-viewer&soc_trk=tw

5. <https://www.nytimes.com/2019/06/22/us/politics/us-iran-cyber-attacks.html>.

سرنگونی پهپاد امریکایی نشان می‌دهد. طی این نامه ایالات متحده به طور مشخص با نشان دادن محل اصابت و سرنگونی پهپاد امریکایی معتقد است که این پرنده در آب‌های بین‌المللی و خارج از دریای سرزمینی ایران مورد اصابت قرار گرفته است.^۱

۱. نگاهی به تحلیل‌های حقوقی مرتبط با این واقعه

پس از این اتفاق، تحلیلگران حقوق بین‌الملل از جمله دو تن از حقوقدانان امریکایی بلافاصله پس از ساقط شدن پهپاد امریکایی در حوالی تنگه هرمز در نوشته‌ای به بررسی ابعاد حقوقی این موضوع پرداخته‌اند. به طور مشخص نوشته مزبور از دو منظر حقوق داخلی ایالات متحده و حقوق بین‌الملل به دنبال رهیافتی مبنی بر امکان توسل به زور در پاسخ به این اقدام ایران هستند. ایشان معتقدند که از منظر حقوق داخلی، قوانین ذریبط امکان انجام واکنش متناسب نظامی را برای رئیس‌جمهور در نظر گرفته است اما موانعی نیز بر سر این راه وجود دارد. از منظر حقوق بین‌الملل نیز ایشان معتقدند که با فرض این که پهپاد مزبور در فضای بین‌المللی به پرواز خود ادامه می‌داده است و مبادرت به عمل متخلفانه‌ای نمی‌کرده، ایران مرتکب عمل متخلفانه‌ای شده است که نیازمند واکنش است. اما این که نوع این واکنش چیست خود بحث دیگری است که در نهایت بر اساس نظر این دو تن، رئیس‌جمهور می‌تواند به عنوان اقدام متقابل و با رعایت شرط ضرورت و تناسب به اقدام مقتضی که در حد توسل به زور در مقیاس جنگ نباشد، متوسل شود.^۲

در تحلیلی دیگری که بر اقدامات سایبری ایالات متحده علیه برخی نهادها و سامانه‌های کشورمان انجام شده، یک نویسنده امریکایی طی مقاله کوتاهی به مبانی حقوق داخلی این کشور و حقوق بین‌الملل در این زمینه می‌پردازد و در نهایت سه سناریو را پیش روی خواننده قرار می‌دهد: نخست این که این اقدام سایبری اقدامی پایین‌تر از سطح توسل به زور بوده و ذیل ماده ۵۱ منشور جای نمی‌گیرد. دوم این که ذیل ماده ۵۱ به عنوان دفاع مشروع فردی یا جمعی است که علیه اقدامات ایران از جمله حمله به نفتکش‌ها در خلیج فارس و دریای عمان

1. Letter dated 20 June 2019 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran, Ibid.

2. Ashley Deeks and Scott R. Anderson, *Iran Shoots Down a U.S. Drone: Domestic and International Legal Implications*, (2019), at: <https://www.lawfareblog.com/iran-shoots-down-us-drone-domestic-and-international-legal-implications>

انجام شده است (با فرض دست داشتن ایران در این حملات و درخواست کمک کشور صاحب پرچم نفتکش)؛ سوم، چارچوب حملات سایبری ایالات متحده بر اساس اقدام متقابل بوده است.^۱

در یادداشت دیگری به مبانی حقوقی داخلی و بین‌المللی حمله احتمالی به ایران پرداخته شده است، در بخش مبانی حقوق بین‌الملل به دفاع مشروع استناد می‌کند. در قالب دفاع مشروع دسته‌جمعی، وی معتقد است اگر نفتکش‌های آسیب‌دیده از ایالات متحده درخواست کمک کنند این کشور در قالب دفاع مشروع دسته‌جمعی می‌تواند وارد عمل شود که تاکنون از سوی هیچ یک از دولت‌های ذیربط این تقاضا صورت نگرفته است. مورد بعدی دفاع مشروع فردی خود ایالات متحده است که به دلیل حمله پهپاد یا حمله به منطقه نظامی و دیپلماتیک ایالات متحده در عراق می‌تواند توجیه‌پذیر باشد که خود وی اذعان می‌کند به دلیل نبود تلفات جانی در این حوادث استناد به این واقعه نیز ناکافی به نظر می‌رسد. وی در ادامه به موضوع حمایت از تروریسم و تلاش برای به دست آوردن سلاح‌های هسته‌ای می‌پردازد که آنها را نیز به دلیل عدم حمایت جامعه بین‌المللی کافی نمی‌داند. در نهایت وی معتقد است دولت ترامپ می‌تواند بدون توجیه حقوقی بین‌المللی صرفاً به مبانی حقوق داخلی خود استناد کرده و متوسل به دفاع مشروع فردی شود؛ کاری که در سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸ میلادی در حمله به سوریه انجام داد. در نهایت وی معتقد است که فارغ از بحث توجیه حقوقی، در صورت حمله احتمالی باید الزامات مرتبط از جمله ضرورت نظامی و تناسب در حمله را مد نظر قرار دهد.^۲

در تحلیل دیگری، نویسنده به بررسی واقعه مزبور پرداخته و قصد ایالات متحده برای حمله محدود به ایران را در دو زمینه حقوق توسل به زور و حقوق بشردوستانه تجزیه و تحلیل کرده است. از نظر وی از منظر حقوق توسل به زور، اگر پهپاد امریکایی در آب‌های ایران در حال پرواز بوده که ادعای ایالات متحده مبنی بر دفاع مشروع هیچ جایگاهی ندارد. با فرض این که پهپاد مزبور در آب‌های بین‌المللی بوده ایالات متحده باید ثابت کند که ضرورت و

1. Bobby Chesney, "The Legal Context for CYBERCOM's Reported Operations Against Iran", (2019), at: <https://www.lawfareblog.com/legal-context-cybercoms-reported-operations-against-iran>.

2. Scott R. Anderson, "When Does the President Think He Can Go to War With Iran?", (2019), at: <https://www.lawfareblog.com/when-does-president-think-he-can-go-war-iran>

تناسب لازم برای حمله موشکی محدود به ایران وجود داشته است که با توجه به آستانه شدت پایین سرنگونی پهپاد برای تأمین شرط ضرورت و عدم وجود شرط تناسب با توجه به توثیق تراپ و ادعای جان باختن ۱۵۰ نفر در اثر حملات احتمالی طراحی شده، به نظر می‌رسد که امکان توسل به زور علیه ایران به واسطه سرنگونی پهپاد مزبور وجود ندارد.^۱

استاد دانشگاه اوهایو در یادداشتی به موضوع انهدام پهپاد امریکایی در خلیج فارس پرداخته است. وی ضمن مروری بر یادداشت‌های دیگری که در روزهای اخیر توسط حقوقدانان مختلف در این خصوص نوشته شده، مدعی شده است که حتی اگر بپذیریم که پهپاد مزبور بر فراز سرزمین ایران در حال پرواز بوده، اقدام ایران در قالب حمله مسلحانه ماده ۵۱ منشور نمی‌گنجد و ایران نمی‌تواند به حق ذاتی خود به عنوان دفاع مشروع در برابر این اقدام متوسل شود. وی در این خصوص به رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری و دکترین پرداخته و سعی کرده تا از برآورد آنها به نتیجه مطلوب خود دست یابد. وی معتقد است که پرواز پهپاد مزبور پایین‌تر از آستانه حمله مسلحانه و در قالب یک «حادثه مرزی»^۲ تلقی می‌شود.^۳

نویسنده امریکایی دیگری معتقد است که دلیل انهدام پهپاد امریکایی توسط مقامات سپاه می‌تواند عدم آگاهی آنها از این واقعیت باشد که ممکن است طبق مقررات حقوق هوانوردی کشوری، پهپاد مزبور در منطقه‌ای موسوم به «منطقه اطلاعات پرواز» قرار گرفته بوده و این لزوماً به معنای قرار داشتن در حریم حاکمیت هوایی ایران نیست. منطقه اطلاعات پرواز منطقه‌ای است که هر کشور در مورد ترافیک پروازهای غیرنظامی خود در اختیار دارد در حالی که این منطقه لزوماً با حریم حاکمیتی کشور ذیربط همپوشانی ندارد. وی معتقد است که عدم آگاهی مقامات نظامی ایران در خصوص این نکته شاید دلیلی باشد مبنی بر این که آنها تصور می‌کردند به دلیل حضور پهپاد امریکایی در منطقه اطلاعات پرواز در واقع همان

1. Michael Schmitt, "Top Expert Backgrounder: Aborted US Strike, Cyber Operations against Iran and International Law", (2019), at: <https://www.justsecurity.org/64669/top-expert-backgrounder-on-aborted-u-s-strike-and-cyber-operation-against-iran-and-international-law/>

2. Frontier incidents

3. Mohamed Helal, "The Global Hawk Incident: Self-Defense against Aerial Incursions – Reflections on the Applicable Law", (2019), at: <http://opiniojuris.org/2019/07/04/the-global-hawk-incident-self-defense-against-aerial-incursions-reflections-on-the-applicable-law/>

حریم حاکمیتی ایران است و از این‌رو، مبادرت به انهدام آن نمودند.^۱

۲. قواعد حاکم بر سرنگونی پهپاد گلوبال هاوک

پس از بررسی وقایع، لازم است به مجموعه قواعد حقوقی بین‌المللی مرتبط با این واقعه اشاره شود. با نگاهی به ادعاهای طرفین و حقایق امر، به نظر می‌رسد که مجموعه قواعد قابل توجه در این باره محدود به حقوق توسل به زور و به طور خاص دفاع مشروع و حقوق مسئولیت دولت و بویژه امکان و محدوده اعمال اقدامات متقابل باشد.

همان‌طور که می‌دانیم ورود هواپیما چه از نوع نظامی و غیرنظامی و چه از نوع بی‌سرنشین یا دارای سرنشین، نیازمند اجازه دولت ذیربط است. مطابق کنوانسیون شیگاگو در مورد هوانوردی غیرنظامی بین‌المللی مصوب ۱۹۴۴، هر دولت عضو بر فضای مافوق سرزمین خود شامل زمین و دریای سرزمینی دارای حاکمیت کامل و انحصاری است^۲ و پرواز بر فراز سرزمین دولت‌های عضو نیازمند اجازه قبلی است. در عین حال، این اجازه پرواز شامل هواپیماهای دولتی نمی‌شود. از نظر این کنوانسیون، هواپیماهای دولتی عبارتند از پرنده‌هایی که در خدمت امور نظامی، گمرکی و پلیسی قرار دارند. بر اساس کنوانسیون مزبور، هیچ هواپیمای دولتی حق پرواز بر فراز دولت عضو کنوانسیون را ندارد مگر با اجازه آن دولت که این اجازه از طریق موافقت‌نامه خاص یا طرق دیگری اعطا شده باشد.^۳

ضمن این که هر دولتی می‌تواند به دلیل وجود ضرورت نظامی یا ایمنی عمومی به صورت یکسان دست به ایجاد ممنوعیت یا محدودسازی پرواز هواپیماهای غیرنظامی دولت‌های دیگر برای عبور از برخی نقاط مشخص شده سرزمین خود بزند.^۴ بنابراین، به طریق اولی امکان پرواز هواپیمای دولتی که کنوانسیون تعریف کرده از جمله هواپیمای نظامی بدون رضایت کشورها وجود ندارد. تردیدی نیست که پهپاد گلوبال هاوک نیز در زمره هواپیماهایی است که برای مقاصد نظامی مورد استفاده قرار می‌گیرند. ضمن این که مطابق ماده ۸ کنوانسیون

1. James Kraska, "Misunderstanding of International Aviation Law May be Behind Iran's Shootdown of the U.S. Global Hawk Drone", (2019), at: <https://www.ejiltalk.org/misunderstanding-of-international-aviation-law-may-be-behind-irans-shootdown-of-the-u-s-global-hawk-drone/>.

2. Convention on International Civil Aviation, 1944, Arts. 1-2.

3. Ibid. Art. 3.

4. Ibid. Art. 9.

مزبور نیز هیچ هواپیمای بدون سرنشینی نباید بدون اجازه خاص دولتی که از فراز آن عبور می‌کند مبادرت به چنین اقدامی نماید. دولتی که اجازه چنین کاری را صادر می‌کند باید به گونه‌ای اقدام کند که امنیت پروازی هواپیماهای غیرنظامی تضمین شود. بنابراین، حتی اگر گلوبال هاوک را غیرنظامی بدانیم بدون اجازه، امکان پرواز بر فراز دولت ذریبط را ندارد.^۱

ضمن این که قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲ نیز عبور شناورهای خارجی از دریای سرزمینی را تابع اصل عبور بی‌ضرر دانسته (قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، ماده ۵) و پرواز و فرود هواپیما، جمع‌آوری اطلاعات به زیان امنیت ملی، انجام هرگونه نمونه‌برداری و انجام هرگونه فعالیتی که لازمه عبور بی‌ضرر نباشد، به عنوان عبوری قلمداد کرده که بی‌ضرر نیستند (قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، ماده ۶). در هر صورت، عبور شناورهای جنگی منوط به اخذ موافقت قبلی ایران است و زیردریایی‌ها باید در سطح آب با پرچم برافراشته حرکت کنند (قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، ماده ۹). می‌توان این وحدت ملاک را برای هواپیماهای نظامی نیز در نظر گرفت که بدون موافقت دولت ایران حق پرواز بر فراز دریای سرزمینی ایران وجود ندارد.

حتی تمرین نظامی، جمع‌آوری اطلاعات و هرگونه عمل مغایر منافع ایران در منطقه انحصاری اقتصادی و فلات قاره ایران که محدود ۲۰۰ مایلی از خط مبدأ را دربرمی‌گیرد ممنوع است (قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، ماده ۱۶). در این حالت، حتی اگر بپذیریم که پهباد امریکایی بر فراز دریای سرزمینی ایران حضور نداشته است اما باید پذیرفت که قطعاً بر فراز منطقه انحصاری اقتصادی و فلات قاره ایران قرار داشته و اقدامات ممنوعه‌ای را بر خلاف قوانین ایران انجام می‌داده است. بر اساس این قانون، ایران حق خود را برای تعقیب فوری متخلفان از مقررات ذریبط محفوظ داشته است (قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، ماده ۲۱).

حتی اگر بر اساس کنوانسیون حقوق دریاها مصوب ۱۹۸۲، تنگه هرمز را یک تنگه بین‌المللی با ویژگی عبور ترانزیت بدانیم، بر اساس ماده ۳۹ کنوانسیون مزبور، دولت‌های غیرساحلی در هنگام عبور یا پرواز بر فراز تنگه باید قوانین و مقررات دولت ساحلی را رعایت

1. Ibid. Art. 8.

نمایند از جمله این که از هرگونه تهدید یا توسل به زور علیه حاکمیت و تمامیت سرزمینی یا استقلال سیاسی دولت ساحلی تنگه یا به هر شکل دیگری که نقض اصول حقوق بین‌الملل مندرج در منشور باشد پرهیز کنند. همچنین از کشتی‌ها خواسته شده در هنگام عبور بدون اجازه دولت ساحلی تنگه هیچ فعالیت تحقیقاتی انجام ندهند. از طریق وحدت ملاک، مفاد ماده ۴۰ نسبت به هواپیماهایی که از فراز تنگه عبور می‌کنند نیز قابل تسری است.

بنابراین، پهپاد مورد نظر باید برای پرواز بر فراز قلمرو سرزمینی ایران، پیشتر اجازه چنین کاری را کسب می‌کرد. این گزاره زمانی صحت دارد که پیش‌فرض مربوط به ورود پهپاد مزبور به داخل سرزمین ایران را بپذیریم که به نظر می‌رسد حتی اگر بر فراز آب‌های سرزمینی ایران حضور نداشته نهایتاً در منطقه انحصاری اقتصادی قرار داشته که با توجه به کارکرد شناسایی پهپاد، پرواز این پرنده مغایر با اصل آزادی دریانوردی در قالب پرواز بر فراز منطقه مزبور بوده است.

شایان ذکر است که استفاده از پهپادها به خودی خود غیرقانونی تلقی نمی‌شود چرا که در حین انجام عملیات‌های مختلف توسط این وسایل، امکان رعایت قواعد مربوط به حقوق بین‌الملل بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه وجود دارد. دلیل استفاده روزافزون این وسیله بیشتر از آنکه حقوقی باشد مربوط به خط‌مشی دولت‌هاست زیرا دولت‌ها ترجیح می‌دهند از طریق استفاده از این وسایل هزینه‌های خود را به لحاظ آموزش نیروی انسانی، ساخت هواپیماهای نظامی و از همه مهم‌تر، حفظ جان خلبان‌ها تا حد امکان کاهش دهند.^۱

۳. آیا ایران در راستای دفاع مشروع می‌توانست علیه این پرنده متوسل به زور شود؟

دفاع مشروع یک حق ذاتی برای هر دولت محسوب می‌شود که در صورت وقوع حمله

1. Markus Wagner, "Unmanned Aerial Vehicles", Max Planck Encyclopaedia of Public International Law, online version, (2019), at: <https://opil.ouplaw.com>.

به تعبیر یکی از حقوقدانان «صاحب نظران، کماکان در مورد این موضوع بحث می‌کنند که آیا فناوری هواپیماهای بدون سرنشین تحول نوینی را در عرصه نظامی پدید آورده است. فارغ از پاسخ به این پرسش، هواپیماهای مزبور تحولی را در زمینه حقوقی به وجود نیاورده‌اند. قواعد جاری حاکم بر وسایل پرتاب در میدان نبرد، در خصوص تنظیم و تحت قاعده درآوردن کاربرد هواپیماهای بدون سرنشین کفایت می‌کنند. با این وجود، باید مطالعات بیشتری در مورد درک آثار روانشناختی کاربرد وسایل نقلیه بدون سرنشین و آثار وارده بر هدایت‌گران انسانی و توجه ویژه به عواقب بعدی حملات انجام شده توسط هواپیماهای بدون سرنشین صورت پذیرد.» برای مطالعه این مطلب، ر.ک: ماری الن اوکونل، «حقوق بین‌الملل در خصوص هواپیماهای بدون سرنشین»، ترجمه عبدالله عابدینی، مقالات کوتاه منتشره در بخش دیدگاه‌های انجمن امریکایی حقوق بین‌الملل، شماره ۳۷، (۲۰۱۰)، قابل دسترسی در تارنمای مؤسسه حقوق بین‌الملل پارس به نشانی: <http://internationallaw.blogfa.com/post/603>

مسلحانه می‌تواند در حد ضرورت و تناسب متوسل به دفاع مشروع شود. در راستای اعمال دفاع مشروع، دولتی که به این حق استناد می‌کند باید مطابق ماده ۵۱ منشور، گزارش اقدامات خود را به شورای امنیت ملل متحد ارائه کند و پس از اتخاذ تصمیم توسط شورا، اقدام خود را متوقف نماید مگر این که شورا سکوت کرده باشد یا ادامه توسل به زور در قالب دفاع مشروع را تجویز نماید. موارد پیش گفته، به غیر از اقدامات شکلی مندرج در ماده ۵۱، در حقوق بین‌الملل عرفی نیز پذیرفته شده‌اند. حق بر دفاع مشروع بر اساس ماده ۵۱ منشور تبدیل به نقطه اصلی اختلافات دولت‌ها در خصوص قانونی بودن توسل به زور شده است که عمدتاً برخاسته از تفسیر حقوقی متفاوت یا حتی مسائل مربوط به حقایق یک واقعه است.^۱ دفاع مشروع در خصوص انهدام پهپاد امریکایی محل اختلاف ایران و ایالات متحده است. حال باید دید که با توجه به سرنگونی پهپاد توسط ایران، آیا شرایط لازم برای توسل به دفاع مشروع برای ایران فراهم شده بود؟

نخستین شرطی که برای تحقق دفاع مشروع لازم است وجود «حمله مسلحانه»^۲ است. اصطلاح حمله مسلحانه مفهومی کلیدی در ماده ۵۱ تلقی می‌شود، تفسیر این اصطلاح توسل به زور را توجیه می‌کند. هرچه تعریف روشن و مشخص‌تری از این اصطلاح ارائه شود تلاش کشورها برای توجیه کاربرد غیرقانونی زور کمتر شده و یا خنثی می‌شود.^۳ مرجع احراز این امر، دولتی است که گمان می‌کند در معرض چنین حمله‌ای قرار گرفته است. با این حال، ممکن است این دولت در محاسبات خود دچار اشتباه شود یا در تفسیر خود از وقایع مورد بحث با سوءنیت عمل کرده یا آستانه احراز حمله مسلحانه را بسیار پایین بداند. مرجع نهایی صحت یا سقم احراز حمله مسلحانه معمولاً یک مرجع قضایی یا داوری خواهد بود. با این حال، باز باید تأکید کرد دولتی که به دفاع مشروع استناد می‌کند باید ثابت کند که حملات از ماهیتی برخوردار بوده‌اند که به مرتبه حمله مسلحانه رسیده‌اند.^۴

برای این که حمله‌ای مسلحانه واقع شود باید عناصر جزئی‌تری مورد توجه قرار گیرد. رویه دیوان بین‌المللی دادگستری در قضایای نیکاراگوئه ۱۹۸۶، نظر مشورتی سلاح‌های

1. Randelzhofer and Georg Nolte, Article 51, in, Bruno Simma et la, *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3th ed (London, Oxford University Press: 2012) at 1400.

2. Armed Attack.

3. Randelzhofer and Georg Nolte, *Ibid*, at, 1406.

4. *Ibid*, at, 1407.

هسته‌ای ۱۹۹۶، سکوه‌های نفتی ۲۰۰۳، نظر مشورتی دیوار حائل ۲۰۰۴ و فعالیت‌های نظامی اوگاندا علیه کنگو ۲۰۰۵ به این موضوع پرداخته است.

به طور کلی، دیوان در رویه خود به خصوص در قضیه نیکاراگوئه ۱۹۸۶ چنین اظهار داشته که تعریف مفهوم حمله مسلحانه در حقوق عرفی قابل ردیابی و شناسایی است و حقوق معاهده‌ای تعریفی در این باره ارائه نکرده است. در نتیجه، با تحول قاعده عرفی مرتبط با ماهیت حمله مسلحانه، امکان تغییر دامنه و گستره حمله مسلحانه و تعریف آن وجود دارد.^۱

دیوان معتقد است حمله مسلحانه باید «به شکل شدیدترین نوع توسل به زور»^۲ باشد و دو عنصر «مقیاس و اثر»^۳ حمله در این خصوص باید به دقت مورد بررسی قرار گیرد. از این‌رو، اساساً حمله مسلحانه با شدت پایین حتی اگر توسط نیروهای نظامی یک دولت انجام شوند، توجیهی برای دفاع مشروع محسوب نمی‌شوند.^۴ یکی از حقوقدانان، عناصر مقیاس و شدت در حمله مسلحانه را چنین بیان کرده است: «حمله مسلحانه به معنای عمل یا آغاز مجموعه اقداماتی است که نیروی مسلح با شدت و درجه قابل توجهی انجام می‌دهد (مقیاس) و آثار ناشی از آن (اثر) ایراد تخریب قابل توجه بر عناصر مهم دولت هدف حمله یعنی مردم، زیرساخت‌های اقتصادی و امنیتی، تخریب جنبه‌های حاکمیتی یعنی استقلال سیاسی و همین‌طور، آسیب زدن یا محروم‌ساختن از عنصر حاکمیت یعنی سرزمین است. همچنین، حمله مسلحانه می‌تواند به منافع صنعتی و اقتصادی انجام شود که در نهایت، منجر به آسیب جدی بر اقتصاد کشور هدف حمله شود.»^۵

با این حال باید توجه داشت که در این معنا، «هر توسل به زوری حمله مسلحانه تلقی نمی‌شود اما برعکس هر حمله مسلحانه‌ای، توسل به زور محسوب می‌شود. زمانی توسل به زور حمله مسلحانه تلقی می‌شود که زور به کار رفته در مقیاسی نسبتاً وسیع، با شدت کافی و اثری قابل توجه همراه باشد.»^۶ از نظر شارحان ماده ۵۱ منشور، هرچند دیوان در رویه خود به بسیاری از پرسش‌ها در این خصوص پاسخ نداده اما همین رویه نشان می‌دهد که تعیین دقیق وقایع در

1. Karl Zemanek, "Armed Attack", Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Online Version, (2019), paras. 1-2, at: <https://opil.ouplaw.com/>

2. The most grave forms of use of force.

3. Scale and effect.

4. Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), (2003), para. 51, at: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/90/090-20031106-JUD-01-00-EN.pdf>.

5. Zemanek, op.cit. para. 10.

6. Randelzhofer and Georg Notle, ibid. at, 1409.

هر مورد و توانایی مدعی دفاع مشروع در اثبات آن، مهم‌ترین گزاره‌های مرتبط در این خصوص قلمداد می‌شوند تا این که دیوان صرفاً تفسیری حقوقی از برخی پرسش‌های به عمل آمده ارائه کند.^۱

توجه به این نکته جالب خواهد بود که بر اساس کتابچه حقوق جنگ وزارت دفاع ایالات متحده، «هرگونه کاربرد مهلک و مرگ‌آور زور از سوی پرسنل نظامی دولتی دیگر ولو منجر به مرگ و میر هم نشود، به مثابه حمله مسلحانه تلقی می‌گردد.»^۲ به عبارت دیگر، همین که حمله به صورت غیرقانونی واقع شد، سازوکار دفاع مشروع برای ایالات متحده به کار می‌افتد. مورد دیگری که در رویه قضایی دیوان مد نظر قرار گرفته موضوع «قصد خصمانه»^۳ است که نشان می‌دهد دولت حمله‌کننده در حمله خود دچار خطا و اشتباه نشده است^۴ مانند این که در یک مانور نظامی در نزدیکی مرز مشترک به اشتباه وارد خاک کشور همسایه شود یا محل برخورد سلاح مورد استفاده در مانور در خاک کشور همسایه فرود آید و منجر به ایجاد صدمات و خسارات قابل توجهی شود.

نکته دیگری که در رویه دیوان و همچنین طرح‌های مطالعاتی انستیتو حقوق بین‌الملل و انجمن حقوق بین‌الملل در سال‌های اخیر منعکس شده است نشان می‌دهد که حملات کوچک و پراکنده در یک چارچوب زمانی و از طرف یک منبع نیز به خودی خود به معنای حمله مسلحانه مورد اشاره در ماده ۵۱ منشور تلقی نمی‌شود. با این حال، انجمن حقوق بین‌الملل معتقد است که حملات کوچک و پراکنده در یک چارچوب زمانی و از طرف یک منبع می‌تواند در دفاع پیش‌دستانه مد نظر قرار گیرد. همچنین، انجمن معتقد است که گاهی اوقات حمله به کشتی تجاری کشور مورد حمله نیز می‌تواند در تعیین و تشخیص حمله قبلی مورد توجه قرار گیرد و ارتباط سرزمینی برای معیار حمله مسلحانه ضرورتی ندارد. رویه برخی دولت‌ها نیز مؤید این برداشت است. حتی برخی دولت‌ها معتقدند که دامنه عرفی دفاع مشروع فراتر از قلمرو ماده ۵۱ منشور است و بر اساس محتوای عرفی دفاع مشروع یک دولت می‌تواند برای حمایت از اتباع، اموال و منافع اقتصادی خود در کشور دیگر نیز وارد عمل

1. Ibid. at, 1408.

2. Department of Defense, "Law of War Manual", (2016), p. 47, at: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/DoD%20Law%20of%20War%20Manual%20-%20June%202015%20Updated%20Dec%202016.pdf?ver=2016-12-13-172036-190>.

3. Hostile Intent.

4. Oil Platforms, op.cit. at, 61.

شود.^۱ با این حال، رویه دیوان این موارد را تأیید نمی‌کند و برای معیار ضرورت، آستانه بالایی را مد نظر قرار داده است.

در باب ضرورت نیز گفته شده که دفاع مشروع در برابر حمله مسلحانه، زمانی معنا پیدا می‌کند که تمام راه‌های دیپلماتیک طی شده باشد و چشم‌انداز معقولی مبنی بر توقف حمله یا تهدید وجود نداشته باشد. ضمن اینکه حمله‌ای که در پاسخ به حمله مسلحانه اول انجام می‌شود به دنبال متوقف کردن حملات بعدی باشد یعنی حملات دیگری که در راه هستند یا احتمال معقولی مبنی بر وقوع آنها در آینده نزدیک وجود داشته باشد. در واقع، حملات در یک بازه زمانی نزدیک به هم انجام شوند.

معیار دیگر، بحث تناسب حمله مسلحانه و دفاع مشروع است. تناسب در حوزه‌های مختلف حقوق بین‌الملل مورد بحث قرار گرفته است از جمله حقوق بین‌الملل بشر، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حقوق تجارت بین‌الملل و سرمایه‌گذاری. اما تناسب در معنای مورد نظر در حوزه توسل به زور به معنای قلمرو مجاز و محدود زمانی لازم برای دفاع مشروع است. در واقع، در پاسخ به حمله مسلحانه انجام شده، دفاع باید تا چه میزانی از گستره مکانی، زمانی و ورود ضرر و زیان برخوردار باشد. اثر رعایت تناسب فراتر نرفتن از حد دفاع مشروع و قانع کردن طرف حمله مسلحانه یا محروم ساختن وی از امکانات لازم برای حمله دوباره به دولت هدف حمله است. به عنوان مثال، حمله به همان تأسیسات مشابهی انجام شود که در حمله اول زیان دیده‌اند.^۲

بر این اساس، در یک نگاه اجمالی به اقدام ایران در انهدام پهپاد امریکایی، احراز وقوع حمله مسلحانه در وهله نخست و سپس دو شرط ضرورت و تناسب دشوار به نظر می‌رسد. دیوان در سال ۲۰۰۳ در قضیه سکوه‌های نفتی که توسط ایران علیه ایالات متحده مطرح شده بود چنین اظهار داشت که ممکن است در اثر مین‌گذاری علیه یک کشتی جنگی حمله مسلحانه به وقوع بپیوندد^۳ اما در ادامه اعلام کرد که در مورد پرونده حاضر، حتی اگر مین‌گذاری مورد ادعای ایالات متحده قابل انتساب به ایران باشد، پاسخ ایالات متحده در

1. Randelzhofer and Georg Nolte, *ibid.* at, 1404.

۲. از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه، دفاع مشروع باید متناسب باشد به این معنا که حمله به اهداف نظامی انجام شود؛ کمترین خسارت ممکن یا در حد خسارت وارده به خود هدف حمله اولیه باشد؛ نوع سلاح انتخابی، تاکتیک نظامی و اهداف مورد حمله باید به دقت تعیین شوند و قبل از حمله، هشدارهای لازم به غیرنظامیان داده شود.

3. Oil Platforms, *op.cit.* at, 72.

قالب حمله به سکوه‌های ایرانی به دلیل مین‌گذاری علیه یک کشتی جنگی این کشور که آسیب شدیدی به آن وارد شد اما غرق نشد و تلفات جانی هم در برنداشت، هیچ یک از عملیات ایالات متحده علیه سکوه‌های نفتی را به عنوان استفاده متناسب از زور در قالب دفاع مشروع توجیه نمی‌کند.^۱ توجه به این گزاره دیوان نشان می‌دهد که آستانه احراز حمله مسلحانه و در پی آن اعمال دو معیار ضرورت انجام دفاع مشروع که به شکل متناسب با حمله اولیه باشد، بسیار بالاست و نمی‌توان به راحتی آنها را ثابت کرد. کمیسیون دعوای اریتره و اتیوپی نیز در رأی جزیی خود پیرامون توسل به زور معتقد است که اگر درگیری مرزی میان چند واحد مرزبانی انجام شود و حتی منجر به کشته شدن چند نفر نیز شود در این حالت، حمله مسلحانه مورد اشاره در منشور محسوب نمی‌شود.^۲

ورود پهپاد گلوبال هاوک به محدوده سرزمینی ایران برای انجام عملیات نظامی با هدف ایراد تخریب و آسیب به اهداف و تأسیسات در ایران نبوده است زیرا کارکرد این پرنده، طبق اطلاعات ذیربط، منحصراً شناسایی و تجسس می‌باشد.^۳ ضمن این که حتی اگر بپذیریم پهپاد مزبور به واسطه کارکرد خود اطلاعات حساسی را به مرکز فرماندهی مخابره می‌کرد و این خود می‌تواند منجر به ورود آسیب قابل توجه به اطلاعات و اماکن حساس و سرّی ایران در منطقه شود، باز هم به نظر می‌رسد که عنصر حمله مسلحانه در معنای به کارگیری شدیدترین نوع توسل به زور علیه ایران هنوز محقق نشده است. قلمرو و اثر ورود این پهپاد نیز در بادی امر به گونه‌ای نیست که منجر به ورود خسارت در محدوده جغرافیایی و زمانی خاصی شود. با این حال، شاید این نکته از سوی صاحب‌نظران نظامی و امنیتی مطرح شود که اقدامات این پهپاد در قالب شناسایی به گونه‌ای بوده که اگر همچنان به فعالیت شناسایی خود بر فراز ایران ادامه می‌داد و از آن منطقه دور نمی‌شد، می‌توانست اطلاعات ارزشمندی را به ضرر ایران

1. Ibid.

2. Eritrea-Ethiopia Claims Commission, Partial Award - Jus Ad Bellum - Ethiopia's Claims 1-8, (2006), para. 11, at: <https://pcacases.com/web/sendAttach/763>.

۳. پهپاد گلوبال هاوک در زمره پیشرفته‌ترین پهپادهای اطلاعاتی، پایش و شناسایی به حساب می‌آید. توانایی پرواز بیش از ۳۰ ساعت در ارتفاع بسیار بالا، قابلیت تهیه تصاویر با کیفیت بسیار بالا از مناطق مختلف زمین در هر نوع شرایط آب و هوایی، قابلیت پرواز در شب و روز، قابلیت اتصال و کنترل از زمین و هوا از جمله توانایی‌های این پرنده است. این پهپاد از سال ۲۰۰۱ به خدمت ارتش ایالات متحده درآمده است. برای مطالعه اطلاعات بیشتر در مورد این پرنده به تارنمای شرکت سازنده آن و بروشور مخصوص آن در لینک‌های زیر مراجعه کنید:

Global Hawk: Vigilance for a Changing World, at: <https://www.northropgrumman.com/Capabilities/GlobalHawk/Pages/default.aspx>.

مخبره نماید. به تعبیر یکی از حقوقدانان، پیشرفت تسلیحات و فناوری مربوط به آنها مانند استفاده از پهپاد یا حملات سایبری، تعیین آستانه حمله قریب‌الوقوع را دشوار ساخته است.^۱ ضمن این که اگر بپذیریم ایران به این پرنده چندین بار اخطار داده اما توجهی بدان نداشته و همچنان به فعالیت شناسایی خود مشغول بوده است، شاید ضرورت ایجاب می‌کرد که این پرنده با توسل به زور منهدم شود. هرچند باز این نکته مطرح می‌شود که آیا ایران می‌بایست شلیک اخطار نیز به این پرنده روانه می‌کرد تا از این طریق تمام راه‌های لازم برای برآورده شدن شرط ضرورت محقق شود. با این که ایران تأیید کرده از طریق ارتباط رادیویی از پهپاد مزبور خواسته تا منطقه را ترک کند به نظر می‌رسد که سیستم یا شخص هدایت‌کننده پهپاد توجهی به این موضوع نداشته است و ایران نیز خود را در وضعیتی می‌دید که در صورت عدم توسل به زور ممکن است اطلاعات حساس نظامی و امنیتی ایران در معرض افشا قرار گیرد. بنابراین، پرسش کلی که در اینجا مطرح می‌شود این است که اگر کشتی یا هواپیما بدون توجه به اخطار وارد حریم حاکمیتی کشوری شد و یا در حالت اضطرار نبوده به طوری که دچار مشکل فنی نبود یا نیاز به کمک نداشت و در عوض، مشغول انجام اقدامات غیرقانونی و ممنوعه بود، تکلیف چیست؟ به نظر می‌رسد که آخرین دستاویز در این خصوص اعمال درجه بسیار پایینی از توسل به زور برای بازرسی، توقیف،^۲ مجبور ساختن به تغییر مسیر و در نهایت، اگر راه‌حل و چاره دیگری وجود نداشته باشد، گزینه نهایی می‌تواند هدف قرار دادن و انهدام آن باشد.

۴. آیا ایالات متحده آمریکا می‌تواند در پاسخ به سرنگونی پهپادش متوسل به زور یا هر اقدام دیگری در قالب اقدامات متقابل شود؟

همان‌گونه که در ابتدای نوشتار گفته شد، ایالات متحده معتقد است که پهپاد مزبور در خارج از مرزهای ایران و در آب‌های بین‌المللی در حال پرواز بوده است. این کشور بر این اساس معتقد است که اقدام ایران غیرقانونی بوده و حق خود را در اتخاذ دفاع مشروع یا اقدامات متقابل محفوظ می‌دارد. یکبار دیگر به این نکته اشاره می‌شود که ترامپ در صفحه

1. Zemanek, op.cit. paras. 12-13.

2. Case concerning MV "SAIGA", (Saint Vincent and the Grenadines V. Guinea), No. 2, (1999), at 155.

توثیر خود به این نکته اشاره کرده بود که این کشور در حال ترتیب دادن حمله‌ای به برخی اماکن ایران بوده و پس از مطلع شدن از تلفات ۱۵۰ نفر از آن منصرف شده است. اما در همان روز دستور انجام برخی حملات سایبری را علیه برخی نهادهای اطلاعاتی سپاه و سامانه‌های موشکی ایران صادر می‌کند. وی در توثیت خود اقدام ایالات متحده را اقدامی تلافی‌جویانه عنوان کرد که از منظر حقوق بین‌الملل قابل پذیرش نیست. هرچند به نظر نمی‌رسد نمی‌توان چندان روی تفسیر حقوقی اظهار نظر ترامپ تکیه کرد چون وی پیام‌های توثیری خود را بدون مشورت با مشاوران خود به خصوص مشاوران حقوقی ارسال می‌کند.^۱

پرسشی که مطرح می‌شود این است که آیا ایالات متحده می‌تواند نسبت به سرنگونی پهپاد خود به دفاع مشروع متوسل شود و اقداماتی را در این باره انجام دهد؟ پیش‌فرض این پرسش این است که پهپاد در آب‌های بین‌المللی مورد اصابت قرار گرفته و سرنگون شده است.

ایالات متحده به چند دلیل امکان استناد به دفاع مشروع علیه ایران را ندارد. نخست این که بر اساس روایت ایران، پهپاد مزبور در آب‌های سرزمینی ایران رویت شده و به‌رغم هشدارها، حاضر به ترک منطقه نشده و در نتیجه، مورد اصابت قرار گرفته است. دوم این که حتی اگر این پهپاد در منطقه انحصاری اقتصادی ایران حضور داشت، به دلیل کارکرد این پرنده که عملیات شناسایی و پایش است، این حضور غیرقانونی تلقی می‌شود و امکان اقدام بر اساس قانون مناطق دریایی ایران مصوب ۱۳۷۲ و حقوق بین‌الملل عرفی در زمینه محدودیت‌های وارد بر آزادی پرواز بر فراز منطقه انحصاری اقتصادی وجود داشته و دارد. سوم این که کتابچه نظامی ایالات متحده اذعان می‌دارد که به محض وقوع توسل به زور غیرقانونی، امکان دفاع مشروع برای این کشور به وجود می‌آید. بنابراین از منظر دکترین دفاعی خود ایالات متحده، اقدام ایران نادرست نبوده است. ضمن این که مفهوم مخالف این موضع آن است که در صورتی که توسل به زور قانونی باشد امکان توسل به دفاع مشروع برای ایالات متحده به

۱. در این خصوص بحثی حقوقی توسط یکی از حقوقدانان مطرح شد که از سوی سایر حقوقدانان مورد انتقاد قرار گرفت. انتقاد گروه اخیر از این بابت بود که نسبت به اظهارات توثیری ترامپ تفسیر حقوقی قابل توجهی صورت گرفته بود که از نظر ایشان بی‌معنا بوده است. ر.ک:

Marko Milanovic, President Trump admits US strike against Iran would have been illegal, 21 June 2019, at : <https://www.ejiltalk.org/president-trump-admits-us-strike-against-iran-would-have-been-illegal>.

وجود نخواهد آمد.

از طرفی دیگر، پرسش مهمی که برای ایران جهت انهدام پهپاد وجود داشت برای ایالات متحده نیز وجود دارد: آیا به واسطه انهدام پهپاد حمله مسلحانه‌ای طبق حقوق بین‌الملل علیه ایالات متحده انجام شده است؟ به نظر می‌رسد که با توجه به معیار دیوان در قضیه سکوها‌ی نفتی که پیشتر ذکر شد، در صورتی که حمله، نخست منجر به تلفات انسانی نشود یا میزان آن قابل توجه نباشد، امکان توسل به زور وجود ندارد. ضمن این که ایران بر اساس معیار دیوان در قضیه سکوها قصد خصمانه‌ای نسبت به پهپاد نداشته و صرفاً قصد بیرون کردن آن را از محدوده جغرافیایی تحت حاکمیت خود داشته ولی پهپاد مزبور به عملیات جاسوسی خود ادامه داده است. ضمن این که واکنش بعدی دولت ایالات متحده نیز نشان می‌دهد که اختلاف بیشتر در مورد داخل یا بیرون بودن پهپاد در فضای حاکمیتی ایران بوده است. استناد ایالات متحده به بیرون بودن پهپاد از فضای حاکمیتی ایران نشان می‌دهد اگر این پهپاد در چارچوب فضای تحت حاکمیت ایران در حال پرواز بود، از نظر ایالات متحده امکان دفاع مشروع علیه آن وجود دارد. همچنین موضع ترامپ در متوقف کردن حمله علیه برخی تأسیسات ایران که به گفته وی منجر به کشته شدن ۱۵۰ نفر می‌شد نشان می‌دهد که شاید وی این نگاه را داشته که تناسبی میان انهدام پهپاد و جان باختن احتمالی ۱۵۰ نفر وجود ندارد. هرچند برخی گزینه‌های غیرحقوقی نیز دلیل انصراف وی از این حمله عنوان شده و ارتباطی به احراز تناسب حمله و خسارات ناشی از آن از جانب وی ندارد.

از طرفی، طبق اذعان برخی مشاوران حقوقی سابق وزارت خارجه ایالات متحده، در سال‌های گذشته نیز حملاتی علیه پهپادهای امریکایی که در حریم هوایی ایران بودند انجام می‌گرفت؛ اما واکنشی در سطح دفاع مشروع بدان صورت نمی‌گرفت. در این باره به واقعه‌ای مشابه در سال ۲۰۱۲ اشاره شده که طی آن دو جنگنده ایرانی در پی یک پهپاد امریکایی بودند و به‌رغم شلیک موشک به آن، اما در نهایت این موشک به پهپاد مزبور برخورد نکرد.

برخی حقوقدانان در تحلیل سرنگونی پهپاد معتقد بودند در صورتی که حمله مسلحانه به آستانه مورد نظر در رویه دیوان بین‌المللی دادگستری نرسد، دولت‌ها می‌توانند بر اساس پیگیری مفاد عرفی حق دفاع مشروع نسبت به توسل به زوری که به حد حمله مسلحانه مورد

نظر ماده ۵۱ نمی‌رسد در مقام دفاع مشروع، مبادرت به توسل به زوری نمایند که پایین‌تر از آستانه توسل به زور است و به تعبیر دیوان، در حد یک زد و خورد مرزی است. همین حقوقدانان، در مورد دفاع مشروع ایران نسبت به سرنگونی پهپاد نیز معتقد هستند که ورود پهپاد به فضای تحت حاکمیت ایران به آستانه حمله مسلحانه نمی‌رسیده و ایران نیز می‌توانست به اقداماتی که کمتر از سطح توسل به زور مورد نظر برای حمله مسلحانه ذیل ماده ۵۱ منشور هستند، متوسل شود. این نظر از سوی برخی حقوقدانان و قضات دیوان در بررسی قضایای مرتبط با دفاع مشروع نیز مطرح شده است. با این حال، به نظر می‌رسد که رویه دیوان این باشد که چنین برداشتی از مفهوم عرفی دفاع مشروع نیز پذیرفتنی نیست.

آنچه که می‌تواند دستاویز دیگر ایالات متحده به عنوان مبنای حقوقی در پاسخ به اقدام ایران در سرنگونی پهپاد مدنظر قرار گیرد، استناد به اقدامات متقابل در انجام حملات سایبری است. نکته‌ای که باید در ابتدا خاطرنشان کرد این است که توسل به اقدامات متقابل شامل توسل به اقدامات قهری نمی‌شود.^۱ از این رو، اگر حمله سایبری اقدامی قهری تلقی شود از شمول اقدامات متقابل نیز خارج می‌شود. پیش‌فرض توسل به اقدامات متقابل برای ایالات متحده نیز این است که اقدامی متخلفانه از سوی ایران انجام شده باشد. اگر مستند ایالات متحده سرنگونی پهپاد باشد و اقدام ایران در دفاع مشروع صحیح باشد، این کشور دیگر نمی‌تواند به اقدامات متقابل استناد نماید. بنابراین، گزاره پیش‌فرض ما در این قسمت از تحلیل، این است که اقدام ایران در سرنگونی پهپاد غیرقانونی بوده یا این که از نظر ایالات متحده، ایران تعهدات دیگری را نقض کرده است. برخی از تعهدات مورد نظر ایالات متحده می‌تواند موارد زیر باشد: نقض تعهدات معاهده‌ای دو یا چندجانبه مانند معاهده مودت ۱۹۵۵، نقض آزادی دریانوردی مندرج در کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای آزاد و مبنای عرفی آن که در کنوانسیون ۱۹۸۲ در قالب عبور بی‌ضرر و ترانزیت نیز درج شده است، نقض قطعنامه‌های شورای امنیت مانند قطعنامه ۲۲۳۱ در مورد برجام یا قطعنامه‌های مرتبط با تحریم تسلیحاتی

یمن.^۲

1. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, With Commentaries Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, (2001), Art. 50.
2. Resolution 2216, (2015) at 14.

در این حالت، بر اساس ماده ۵۰ طرح مسئولیت دولت، ایالات متحده نمی‌تواند در اجرای اقدامات متقابل خود علیه ایران به تهدید یا توسل به زور مبادرت ورزد.^۱ ضمن این که باید این اقدامات متناسب با ضرر و زیان وارده به این کشور و شدت عمل متخلفانه باشد.^۲ همچنین، پیش از توسل به اقدامات متقابل ابتدا باید دولت متخلف را به اجرای تعهداتش فراخواند؛^۳ سپس وی را از تصمیم خود مبنی بر اتخاذ اقدامات متقابل آگاه سازد^۴ و در نهایت اگر عمل متخلفانه متوقف شد عمل متقابل نیز باید متوقف شود.^۵ همچنین اگر طرفین در فرایند رسیدگی به یک دعوا نزد نهایی قضایی یا داوری حضور دارند، از اتخاذ اقدامات متقابل خودداری نمایند.^۶

نتیجه‌گیری

در تاریخ ۳۰ خرداد ۱۳۹۸، نیروهای نظامی ایران یک پهپاد متعلق به دولت آمریکا را در حوالی شهرستان جاسک سرنگون کردند. مطابق اعلام رسمی دولت ایران پهپاد مزبور در حال جاسوسی بوده که پس از عدم توجه به هشدارهای رادیویی، مورد هدف نیروهای نظامی ایران قرار گرفته است. ایران این اقدام را نقض فاحش حقوق بین‌الملل و منشور ملل متحد به ویژه بند ۴ ماده ۲ قلمداد کرده که مسئولیت دولت ایالات متحده آمریکا را به همراه دارد و سرنگونی پهپاد را در راستای حق ذاتی دفاع مشروع بر اساس ماده ۵۱ منشور دانسته است.

دولت آمریکا در واکنش به این اقدام اعلام کرد که قصد داشته است در پاسخ به سرنگونی پهپاد مذکور که در آب‌های بین‌المللی در حال پرواز بوده است اقدام نظامی علیه ایران انجام دهد ولی بعداً منصرف شده است. البته دولت آمریکا متعاقباً اعلام نمود که علیه نهادهای اطلاعاتی مرتبط با سپاه پاسداران حملات سایبری انجام داده است.

مطابق کنوانسیون شیکاگو ۱۹۴۴ پرواز هواپیمای نظامی و یا غیرنظامی از نوع بی‌سرنشین یا با سرنشین بر فراز قلمرو سرزمینی دولت خارجی نیازمند کسب اجازه قبلی است. همچنین هیچ هواپیمای دولتی حق پرواز بر فراز دولت عضو کنوانسیون را ندارد مگر با اجازه آن دولت که

1. Draft Articles on Responsibility of State, op. cit.

2. Ibid. Art. 51.

3. Ibid. Art. 52 (1) (a).

4. Ibid. Art. 52 (1) (b).

5. Ibid. Art. 52 (1) (a).

6. Ibid. Art. 52 (3) (b).

از طریق موافقت‌نامه خاص یا طرق دیگری اعطا شده باشد. تردیدی نیست که پهپاد گلوبال هاوک نیز در زمره هواپیماهایی است که برای مقاصد نظامی مورد استفاده قرار می‌گیرند. بنابراین، حتی اگر گلوبال هاوک را غیرنظامی بدانیم بدون اجازه، امکان پرواز بر فراز قلمرو سرزمینی دولت ذریبط را ندارد.

همچنین قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲ نیز عبور شناورهای خارجی از دریای سرزمینی را تابع اصل عبور بی‌ضرر دانسته و پرواز و فرود هواپیما، جمع‌آوری اطلاعات به زیان امنیت ملی، انجام هرگونه نمونه‌برداری و انجام هرگونه فعالیتی که لازمه عبور بی‌ضرر نباشد، به عنوان عبوری قلمداد کرده که بی‌ضرر نیستند. مطابق قانون اخیر تمرین نظامی، جمع‌آوری اطلاعات و هرگونه عمل مغایر منافع ایران در منطقه انحصاری اقتصادی و فلات قاره ایران که محدوده ۲۰۰ مایلی از خط مبدأ را دربرمی‌گیرد نیز ممنوع است. در چنین شرایطی حتی اگر بپذیریم که پهپاد امریکایی بر فراز دریای سرزمینی ایران حضور نداشته است قطعاً بر فراز منطقه انحصاری اقتصادی و فلات قاره ایران قرار داشته و اقدامات ممنوعه‌ای را بر خلاف قوانین ایران انجام می‌داده است.

از سوی دیگر، اگر بر اساس کنوانسیون حقوق دریاها مصوب ۱۹۸۲، تنگه هرمز یک تنگه بین‌المللی با ویژگی عبور ترانزیت دانسته شود، بر اساس ماده ۳۹ کنوانسیون مزبور، دولت‌های غیرساحلی در هنگام عبور یا پرواز بر فراز تنگه باید قوانین و مقررات دولت ساحلی را رعایت نمایند از جمله این که از هرگونه تهدید یا توسل به زور علیه حاکمیت و تمامیت سرزمینی یا استقلال سیاسی دولت ساحلی تنگه یا به هر شکل دیگری که نقض اصول حقوق بین‌الملل مندرج در منشور باشد پرهیز کنند. با توجه موارد پیش گفته آیا دولت ایران می‌توانسته است علیه پهپاد امریکایی که بدون اخذ مجوز لازم وارد فضای سرزمینی ایران شده است با توسل به زور از خود دفاع نماید؟

دفاع مشروع یک حق ذاتی برای هر دولت محسوب می‌شود که در صورت وقوع حمله مسلحانه می‌تواند در حد ضرورت و تناسب متوسل به دفاع مشروع شود. در رویه دیوان بین‌المللی دادگستری، دولتی که به دفاع مشروع استناد می‌کند باید ثابت کند حمله مسلحانه که شدیدترین نوع توسل به زور است و نیز قصد خصمانه وجود داشته است و بالاخره اینکه

حملات کوچک و پراکنده در یک چارچوب زمانی و از طرف یک منبع نیز به خودی خود به معنای حمله مسلحانه مورد اشاره در ماده ۵۱ منشور تلقی نمی‌شود.

در باب ضرورت نیز گفته شده که دفاع مشروع در برابر حمله مسلحانه، زمانی معنا پیدا می‌کند که تمام راه‌های دیپلماتیک طی شده باشد و چشم‌انداز معقولی مبنی بر توقف حمله یا تهدید وجود نداشته باشد. معیار دیگر، بحث تناسب حمله مسلحانه و دفاع مشروع است. اثر رعایت تناسب فراتر نرفتن از حد دفاع مشروع و قانع کردن طرف حمله مسلحانه یا محروم ساختن وی از امکانات لازم برای حمله دوباره به دولت مورد هدف حمله است.

ورود پهپاد گلوبال هاوک به محدوده سرزمینی ایران برای انجام عملیات نظامی با هدف ایراد تخریب و آسیب به اهداف و تأسیسات در ایران نبوده است و هدف آن با توجه به کارکردی که دارد انجام عملیات شناسایی و انتقال اطلاعات حساس را به مرکز فرماندهی بوده و البته می‌تواند منجر به ورود آسیب قابل توجه به اطلاعات و اماکن حساس و سرّی ایران در منطقه شود و از این جهت عنصر حمله مسلحانه در معنای به کارگیری شدیدترین نوع توسل به زور علیه ایران هنوز محقق نبوده است ولی با این حال، اقدامات این پهپاد در قالب شناسایی به گونه‌ای بوده که اگر همچنان به فعالیت شناسایی خود بر فراز ایران ادامه می‌داد و از آن منطقه دور نمی‌شد، می‌توانست اطلاعات ارزشمندی را به ضرر ایران مخابره نماید. ضمن این که اگر بپذیریم ایران به این پرنده چندین بار اخطار داده اما توجهی بدان نداشته و همچنان به فعالیت شناسایی خود مشغول بوده است، ضرورت ایجاب می‌کند که این پرنده با توسل به زور منهدم شود. ایران خود را در وضعیتی می‌دید که در صورت عدم توسل به زور ممکن بود اطلاعات حساس نظامی و امنیتی ایران در معرض افشا قرار گیرد.

منابع

الف - فارسی

- ماری الن اوکونل، حقوق بین‌الملل در خصوص هواپیماهای بدون سرنشین، ترجمه عبدالله عابدینی، مقالات کوتاه منتشره در بخش دیدگاه‌های انجمن امریکایی حقوق بین‌الملل، شماره ۳۷، (۲۰۱۰)، قابل دسترسی در تارنمای مؤسسه حقوق بین‌الملل پارس به نشانی: <http://internationallaw.ir>

- قانون مناطق دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۲، قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92205>

ب - انگلیسی

Book

- Randelzhofer and Georg Nolte, Article 51, in, Bruno Simma et al., *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3th ed (London: Oxford University Press, 2012).

Articles

- Ashley Deeks and Scott R. Anderson, "Iran Shoots Down a U.S. Drone: Domestic and International Legal Implications", (2019), at: <https://www.lawfareblog.com/iran-shoots-down-us-drone-domestic-and-international-legal-implications>.

- Bobby Chesney, "The Legal Context for CYBERCOM's Reported Operations against Iran", (2019), at: <https://www.lawfareblog.com/legal-context-cybercoms-reported-operations-against-iran>.

- Enrico Benedetto Cossidente, "A Reply to Professor Kraska on the Iranian Shootdown of the US Global Hawk Drone", (2019), at: <https://www.ejiltalk.org/a-reply-to-professor-kraska-on-the-iranian-shootdown-of-the-us-global-hawk-drone>.

- Federica I. Paddeu, "Self-Defence as a Circumstance Precluding Wrongfulness: Understanding Article 21 of the Articles on State Responsibility", *British Yearbook of International Law*, Vol. 85, (2015).

- James Kraska, [“Misunderstanding of International Aviation Law May be Behind Iran’s Shutdown of the U.S. Global Hawk Drone”](https://www.Ejiltalk.Org/misunderstanding-of-international-aviation-law-may-be-behind-irans-shutdown-of-the-u-s-global-hawk-drone), (2019), at: <https://www.Ejiltalk.Org/misunderstanding-of-international-aviation-law-may-be-behind-irans-shutdown-of-the-u-s-global-hawk-drone>.

- Karl Zemanek, “Armed Attack”, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Online Version, (2019), at: <https://opil.ouplaw.com>.

- Markus Wagner, “Unmanned Aerial Vehicles”, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, online version, (2019), at: <https://opil.ouplaw.com>.

- Michael Schmitt, Top Experts Backgrounder: “Aborted US Strike, Cyber Operations against Iran and International Law”, (2019), at: <https://www.justsecurity.org/64669/top-expert-backgrounder-on-aborted-u-s-strike-and-cyber-operation-against-iran-and-international-law>.

- Mohamed Helal, “The Global Hawk Incident: Self-Defense against Aerial Incursions – Reflections on the Applicable Law”, (2019), at: <http://opiniojuris.org/2019/07/04/the-global-hawk-incident-self-defense-against-aerial-incursions-reflections-on-the-applicable-law>.

- Scott R., Anderson, “When Does the President Think He Can Go to War with Iran?”, (2019), at: <https://www.lawfareblog.com/when-does-president-think-he-can-go-war-iran>.

Documents and Cases

- Department of Defense, Law of War Manual, (2016), at: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/DoD%20Law%20of%20War%20Manual%20-%20June%202015%20Updated%20Dec%202016.pdf?ver=2016-12-13-172036-190>.

- Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), (2003), at: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/90/090-20031106-JUD-01-00-EN.pdf>.

- Eritrea-Ethiopia Claims Commission, Partial Award – Jus Ad Bellum – Ethiopia’s Claims 1-8, (2006), <https://pcacases.com/web/sendAttach/763>.

- Case concerning MV “SAIGA” (No. 2) (1999), (Saint Vincent and the Grenadines V. Guinea).

- Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful

Acts, with commentaries (2001), Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two.

- Resolution 2216 (2015).

- Convention on International Civil Aviation, (1944).

- Convention on the Law of the Sea, (1982).

- Letter dated 20 June 2019 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General, at: <https://undocs.org/en/S/2019/512>.